

ІДЕОЛОГІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

У статті робиться аналіз ідеологічних трансформацій політичних партій України з моменту формування багатопартійності. Зазначається вплив цих чинників на виборчі перегони та загальну характеристику партійної системи. Вказується тенденція до поширення масових партій «універсального» типу. Розглядаються подальші перспективи розвитку партійного спектру Української держави.

Ключові слова: політична партія, блок політичних партій, політична ідеологія, «універсальна партія».

В статье делается анализ идеологических трансформаций политических партий Украины с момента формирования многопартийности. Отмечается влияние этих факторов на избирательную гонку и общую характеристику партийной системы. Указывается тенденция к распространению массовых партий «универсального» типа. Рассматриваются дальнейшие перспективы развития партийного спектра Украинского государства.

Ключевые слова: политическая партия, блок политических партий, политическая идеология, «универсальная партия».

The article provides the analysis of the ideological transformation of the political parties of Ukraine from the moment of multi-party system formation. The author tells about the influence of these factors on the election race and the general characteristics of the party system. It tells about the tendency of spreading of the «universal» type mass parties. The author considers the future prospects of the development of the party spectrum of Ukraine.

Key words: a political party, a block of political parties, a political ideology, «a universal party».

Постановка проблеми. На сьогодні все частіше політичні партії відходять від ідеологічних меж як своєї однієї з основних складових. Відбувається поширення партій універсального типу, які орієнтуються на виборчі голоси усіх прошарків населення. Все частіше політичні експерти та науковці відмічають штучну деідеологізацію політичних партій у цілях політичного маркетингу. Партії більше орієнтуються на постать свого лідера, аніж на ідеологічну платформу.

Ступінь опрацювання проблеми. Ідеологічні трансформації політичних партій в Україні мають свою історію. Політичній ідеології як важливому складовому чиннику існування партії та процесу її модифікації присвячено велику кількість наукових публікацій та досліджень. Зокрема, фактор партійної ідеології у своїх працях розглядають С. Довгий [1], О. Косілова [2], В. Говорін [3], М. Примуш [4], Ю. Шайгородський [5], М. Кармазіна [6].

Метою дослідження статті є виявити загальний процес ідеологічної трансформації політичних партій в Україні.

Демократичний розвиток держави неможливий без існування одного із ключових чинників

політичного життя суспільства – політичних партій. Політична партія об'єднує певну частину населення на ґрунті спільності інтересів та переконань. У зв'язку з цим, однією із ключових ознак партії визначають ідеологію. Проте на сьогодні відбувається ряд модифікацій щодо цього структурного аспекту, партійне ідеологічне забарвлення зазнає трансформаційних процесів.

Загалом існує ряд підходів щодо визначення політичної категорії ідеології. За Коротким оксфордським політичним словником, ідеологією називають будь-яку сукупність докладних і несуперечливих ідей, завдяки яким певна соціальна група сприймає та розуміє навколишній світ [7, с. 261].

Німецький соціолог Еріх Фромм вважає, що «ідеології – це ідеї, сформульовані на потребу публіци, які задовольняють очікування кожної людини полегшити докори совісті вірою в те, що вона діє заради чогось, напевне – доброго і бажаного. Ідеологія – це готові «думки-товари», що поширюються пресою, ораторами, ідеологами для того, щоб маніпулювати масами людей заради цілей, котрі нічого спільного з ідеологією не

мають, а часто навіть їй прямо протилежні...» [8, с. 332].

А. Мендра трактує ідеологію як систему доцільних, науково обґрунтованих положень, покликаних дати зрозуміле пояснення соціальної дійсності. Р. Гароді, навпаки, вважає, що ідеології, в тому числі й світові, – лібералізм, консерватизм, соціал-демократія, націоналізм тощо, – не можуть дати задовільні відповіді на порушені пост-індустріальною цивілізацією питання через розрив між дійсністю, що пішла далеко вперед, і застарілими теоретичними конструкціями. Ці визначення найближчі для нашого сприйняття і пояснення феномена «ідеологія» [9, с. 46].

Структурно ідеологія складається з трьох елементів: образу дійсності (того, що відбувається у конкретному суспільстві та поза ним); аксіологічної системи (ієрархії цінностей); практичних вказівок (методології діяльності для зміни або збереження існуючого стану справ). Функціями суспільно-політичних доктрин є визначення політичного курсу, стратегії, тактики партій і певною мірою електоральної поведінки громадян [9, с. 46].

Досить часто ідеологію використовують як основу при класифікації політичних партій. Як правило, за ідеологічною ознакою партії поділяються на ліберальні, консервативні, соціалістичні, комуністичні, націоналістичні. Окрім того, відповідно до обраної політичної ідеології, партії діляться на праві, ліві та центристські.

Зрозуміло, що ідеологія дійсно має досить великий вплив на суспільно-політичний вимір життя громадян, проте серед населення Української держави немає чітко сформованого розуміння ідеологічних доктрин. Дослідник Микола Недюха з цього приводу зазначає, що такий стан речей є природним, адже «ідеологічний вакуум в Україні, який утворився внаслідок краху комуністичної системи, заповнився дуже різними типами ідеологій – від необільшовизму до націоналізму, від лібералізму до радикалізму, релігійного фанатизму тощо» [10, с. 75]. Такий розвиток подій легко пояснюється неконсолідованістю пострадянської політичної еліти. Серед провідних політичних партій того часу не існувало єдиного бачення розвитку української державності. Більшість політичної еліти конфліктувало, в першу чергу, через ставлення до цінностей радянського минулого, геополітичних векторів ведення зовнішньої політики. Зрозуміло, що під час цієї невизначеності ідеологічний вектор партій усе більше розширювався.

Згодом таке суттєве розшарування призвело до «персоніфікації» політичних сил в очах виборців. Більшість сучасних політичних партій України не мають чіткого ідеологічного забарвлення, і пересічному громадянину не просто зорієнтуватися у виборі ідейно-політичного напрямку. Проблема ідентифікації залишається актуальною і для багатьох новостворених партій [5, с. 179]. Таким чином, стає зрозуміло, що під час переходу від моноідеологічного партійного вектора до

плюралізму ідеологій відбулись суттєві трансформації, які призвели до дедалі більшого відходу від ідеологічного забарвлення загальною.

Хоча, зробивши певний аналіз ситуації в інших країнах, стає зрозуміло, що така ситуація не єдина для України. Наприкінці ХХ століття сталися істотні зрушення в політичній сфері суспільства. Політичні партії почали позбуватися традиційної класовості та звертатися не стільки до певних соціальних прошарків, скільки до всіх груп населення. Американський політолог Дж. Лапаламбара назвав цей тип політичних партій «партією хапай усіх», а потім – «партією виборців». Згодом до останньої додалася назва «універсальна партія». Особливість цих партій полягає в тому, що вони сповідують суто прагматичний підхід до ідеології, максимально розширюючи її до рівня загальнонародної, тобто надають перевагу пошукові спільної мови з багатьма, іноді протилежними соціальними групами з єдиною метою – залучити на свій бік якомога більшу кількість голосів виборців [11, с. 44].

У 1980-ті роки виник феномен політичних партій «рухівського типу», які беруть на озброєння принципи організації та діяльності соціальних рухів як ефективної форми самодіяльності й політичної участі населення. Наприклад, партія «зелених» Федеративної Республіки Німеччини сформувалася на основі екологічного руху цієї країни і, як наслідок, має специфічні риси, що наближають її до громадських об'єднань: повну відкритість та гласність у внутрішньому житті, мінімальний апарат партійної бюрократії. В ній не практикується централізація і фіксоване партійне членство, вона не має постійного партійного лідера. Інноваційна структура забезпечила цій партії позитивний результат в електоральних кампаніях [11, с. 44].

Із партіями «рухівського типу» пов'язаний і початок «неформального» зародження багатопартійності в Україні. Адже саме наприкінці 1980-х років з'явилося перше серйозне масове політичне об'єднання – Народний Рух України за перебудову, який пізніше трансформується у політичну партію.

Проте все ще до 1990 року в СРСР фактичне існування будь-якої іншої політичної сили було неможливе. Все змінилось тільки у травні 1990 року, коли Політбюро ЦК КПУ прийняло рішення викласти Статті 6 і 7 Конституції УРСР у новій редакції, в яких було юридично дано можливість існування інших політичних партій та їхнє право обиратися до Ради народних депутатів. Із цього і було розпочато «формальний» початок української багатопартійності.

Саме у цей час Міністерство юстиції України зареєструвало Українську республіканську партію. Наступного року було зареєстровано вже сім партій – Українську селянську демократичну партію, Партію зелених України, Демократичну партію України, Партію демократичного відродження України, Ліберальну партію України, Українську християнсько-демократичну партію, Соціалістичну

партію України. У 1992 році кількість партій зросла ще на 6, а у 1993-му («передвиборчому») – на 16 і досягла 31 [5, с. 178-179].

Але існують інші точки зору на процес формування багатопартійності та ідеологічного плюралізму. Так український дослідник політичних партій М. Примуш першим етапом розвитку багатопартійності називає період від «хрущовської відлиги» до «горбачовської плюралізації», який тривав біля 30-ти років [4]. Та у будь-якому випадку виникнення багатопартійності в Україні змусило політологів вдатися до вивчення їх статутів, програм, інших документів та спробувати їх класифікувати. До серпня 1991 року це був лінійно-бінарний поділ «комуністи – антикомуністи; праві – ліві; комуністи – демократи; формали – неформали» [9, с. 50].

Після заборони існування Комуністичної партії у 1991 році серед лівих партій марксистського спрямування існувала лише Соціалістична партія України. З цього приводу Марія Кармазіна називає соціалістів на чолі з О. Морозом своєрідним уособленням охоронця і пропагандиста старих радянських цінностей у нових умовах [8]. І дійсно, до таких висновків підводять тези лідера українських соціалістів, який не розмежував на той час соціалістичну та комуністичну ідеологію, оскільки об'єднуючою ланкою цих двох течій виступав марксизм. Проте, майбутній Голова Верховної Ради України дещо все-таки відходив від «класично-радянського» розуміння марксизму в сторону певної лібералізації.

На цей момент слід звернути особливу увагу, оскільки політична мімікрія, «вживання» в ту іпостась, яка б виявилася зручною («вигідною») у швидкоплинній політичній реальності України й приносила б тій чи іншій політичній силі безумовні дивіденди (у вигляді електоральної підтримки), згодом стане характерною рисою не тільки соціалістів чи представників інших лівих партій (зокрема, Селянської партії України, створеної 1992 року, чи тих, хто на законних підставах позиціонував себе з червня 1993 року як члена Комуністичної партії України), але й членів інших (правих чи центристських) політичних партій, які на початку 1990-х починали швидко множитися – Народного Руху України (котрий з кінця 1992 року функціонував як політична партія), його «уламку» – Всенародного руху України, «Нової України» та інших. Перехід, образно кажучи, з одного боку барикад на інший, а потім – у зворотному напрямі, стане морально нескладним [6, с. 50-51]. Суттєву роль на цьому етапі почали відігравати не стільки ідеологічні чинники, скільки розвиток та становлення фінансово-промислових груп (ФПГ) та регіональних кланів. Ідеологія як інтеграційний фактор почала поступово втрачати свій вплив на політичну еліту держави.

В. Войтків вважає, що «в діяльності ФПГ, як правило, переважали дві парадигми: використання влади для набуття власності і «придбання» за власність легальних владних посад для забезпечення

власного статусу. Партії (скажімо, «Громада» та й інші) виконували роль «кишенькових» структур ФПГ» [12, с.119].

Ще однією суттєвою тогочасною партійною категорією стала категорія «партія влади», яка з'явилася на початку 1992 року, а саме з 8 січня. У масовій свідомості політичне об'єднання «Народно-демократичне об'єднання «Нова Україна» відіграло роль своєрідної «третьої сили» між партіями націоналістичного та лівого спрямування. Щоправда, Президент України Л. Кравчук словесно всіляко відмежовувався від цієї партії як тієї, що представляє його інтереси.

Оформлення «партії влади» українська інтелігенція сприйняла неоднозначно: якщо деякі її представники взагалі відмовлялися визнавати існування цієї «партії», то інші, навпаки, захоплено вітали її появу. Дехто ж дуже швидко розгледів у новому політичному утворенні, яким проростали всі сегменти суспільного організму, кланово-мафіозну, олігархічну силу, яка насправді девальгувала не тільки демократичні гасла, але, власне, й саму державну незалежність України [6, с. 54].

Дедалі більшого поштовху до ідеологічних трансформацій додали наступні парламентські вибори 1994 та 1998 років. У 1994 році до парламенту України II скликання увійшли представники 14 партій. Найбільше представництво мали: Комуністична партія України – 99 народних депутатів, Народний Рух України – 21 депутат і Селянська партія України – 19 мандатів [5, с. 178]. На початок чергового «виборчого» року (1998) в Україні було зареєстровано 52 політичні партії. 44 з них висловили намір узяти участь у виборах [5, с. 178]. За результатами підрахунку голосів, бар'єр у 4 % здолали 8 партій і виборчих блоків, які у сумі набрали 65,79 % голосів [12, с. 120] (найкращий результат продемонстрували Комуністична партія України та Народний Рух України); загальний склад Верховної Ради формували представники 22 політичних партій. Для порівняння, парламент України I скликання був сформований із представників комуністів майже на 80 %.

Успіх на виборах 1994 та 1998 рр. залежав уже не настільки від ідеологічної кон'юнктури, як від володіння фінансовим та адміністративним ресурсами. Особливо активну участь у виборах взяли потужні газотрейдерні угруповання (корпорація «Єдині енергетичні системи», «Тера», «Інтергаз», «Укргазпром»), нафтотрейдери, низка банків [12, с. 120]. Такі факти говорять про формування ставлення до політичних партій у свідомості політичної та економічної еліти як до певного «виборчого товару». Ідеологічний аспект починає втрачати свої позиції в житті політичних сил, навіть у його формальному вираженні.

З цим же можна пов'язати і досить динамічний процес зростання кількості політичних партій. Станом на початок 1993 року в Україні нараховувалось 15 партій, а вже у 1998 році – 52.

Ця тенденція подовжувалась і надалі. 1 січня 2001 року в Україні було зареєстровано вже 109

політичних партій, а напередодні парламентських виборів 2002 року – більше 150. У Верховній Раді IV скликання працювали представники понад 30 політичних партій України [5, с. 178].

У цей період посилюється роль лідера у формуванні іміджу політичної партії. Популярними стають політичні сили, яких репрезентують харизматичні лідери, котрі стають обличчям об'єднання. Більше того, такого роду лідери, як правило, вже не несуть якогось суттєвого ідеологічного забарвлення. Український соціолог та політик Олег Петров вважає, що на виборах цього періоду «лідерська» стратегія виборчої кампанії використовувалась майже як єдина із усіх можливих [13, с. 18]. Яскравим прикладом цьому слугує Блок Віктора Ющенка «Наша Україна». Серед «мажоритарників» і надалі привалуючими ставали фінансовий та адміністративний ресурси.

Варто відзначити і початок процесів регіоналізації провідних політичних партій. Ця тенденція була суттєво продемонстрована на виборах Президента України 1999 року. А досягла свого піку вже на президентських виборах 2004 р. Варто відзначити і зростання впливу політичних партій на тогочасних виборах Гаранта Конституції, адже вперше два головних опоненти виборчої гонки асоціювались із цілком конкретними політичними силами (В. Ющенко – із блоком «Наша Україна», а В. Янукович – із Партією регіонів).

На парламентських виборах 2006 року Центральна виборча комісія зареєструвала 44 суб'єкти виборчого процесу, з них 17 виборчих блоків (52 партії) і 27 політичних партій, які самостійно брали участь у виборчих перегонках.

Зрозуміла річ, що ідеологічних партій серед них також залишилось небагато. Так перед виборами 2006 року Міністерством юстиції України було зареєстровано 125 політичних партій, із яких чотири називають себе комуністичними, чотири – ліберальними, сім – зеленими чи екологічними, чотирнадцять – соціал-демократичними, чотири партії претендують на представництво інтересів сільського населення, ще три називають себе представниками інтересів українських жінок [5, с. 178]. Майже ідентичною залишалась і ситуація на позачергових парламентських виборах у 2007 році.

Чітко простежується фактор того, що назва партії тепер рідко говорить про ідеологічне спрямування політичної сили. Досить часто під час виборчих перегонів політичні об'єднання абсолютно різного ідеологічного спрямування створювали єдині політичні блоки, які боролись за представництво у Верховній Раді України. Прикладом може слугувати виборчий блок політичних партій «Наша Україна – Народна самооборона», куди входило 10 партій, серед яких були представники ліберальної, християнсько-демократичної та націоналістичної ідеології. Цікаво склалася ситуація і навколо Блоку Юлії Тимошенко,

де суб'єкти виборчого блоку (ВО «Батьківщина» та Українська соціал-демократична партія) спершу бажали вступити до Соцінтерну, а згодом – до Європейської народної партії.

З цього приводу Ю. Шайгородський та К. Меркотан зазначають, що сьогодні доцільніше вести мову про певні загальні ідеологічні орієнтації у партійно-політичному просторі України, аніж окремої політсили [5, с. 178]. Адже, крім того, «сучасні засоби комунікації позбавляють ідеологію значення головного знаряддя політичної мобілізації – на зміну ідеологам приходять політтехнологи. У партійній практиці, на жаль, нерідко ідеологія перетворюється на необхідний, але не надто функціональний елемент партійної діяльності» [5, с. 178].

Важливим аспектом сьогодення стало те, що більшість партій уже не надто піклуються про ідеологію навіть у її формальному вигляді, прописуючи головною метою своєї діяльності побудову соціально справедливого, демократичного суспільства. Ідеологічна ідентифікація, з точки зору партійних діячів, стає швидше негативом у боротьбі за вплив на електорат, аніж позитивом, оскільки значно більше політичних дивідендів можна отримати, пообіцявши боротись за права трудящих та надання якомога більших привілеїв бізнесу, аніж розраховувати на якийсь певний суспільний клас.

За цих умов учені все більше говорять про виникнення партій принципово нового типу – «технологічних» партій, своєрідних «електоральних машин», діяльність яких ґрунтується переважно на маркетингових технологіях, що інтенсивно розвиваються передусім на Заході та перебувають на початковому етапі формування в країнах пострадянського простору [11, с. 44]. Тобто, партії на пострадянському просторі – це недороблений товар, а вибори – «конкурси електоральних проєктів» [11, с. 45].

Таким чином, стає зрозуміло, що політичні партії в Україні відходять від ідеологічних меж та починають звертатися не до якогось одного певного соціального прошарку населення, а до всіх суспільних груп. Діяльність сьогоденніх політсил проходить на ґрунті застосування технологій політичного маркетингу. Постаті партійних лідерів, їх імідж відіграє дедалі більшу роль, аніж відстоювання інтересів певних соціальних класів, ідеологічні чинники. Популізм як явище заміняє ідеологічне підґрунтя.

Можна цілком упевнено констатувати факт того, що певний вплив на такі трансформаційні процеси відіграє соціально-економічна неструктурованість суспільства. Конструктивне відновлення ідеологічного чинника політичних партій багато в чому залежить від активності профспілок, громадських організацій, які могли б ставити політсили у певні «рамки», слідкувати за дотриманням програмних вимог.

Подальший ідеологічний розвиток політичних партій багато в чому залежатиме від типу виборчої системи, відносин бізнесу та влади. Пропорційна виборча система у вітчизняних реаліях сприяє розвитку популізму, оскільки знімає персональну відповідальність із депутатів. Суттєвий вплив на ідеологію у найближчому майбутньому надалі чинитимуть фінансово-промислові групи, які є

зацікавленими в створенні «універсальних партій». Ідеологічні трансформації залежать не лише від конкретних думок та програм політичних партій, а, в першу чергу, від соціальних умов, у яких вони знаходяться, адже ідеологія завжди породжувалась як соціально-політичне вираження суспільного становища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довгий С. В. Партійний сегмент суспільства як чинник інституалізації влади в Україні / С. В. Довгий // Нова парадигма. – 2006. – Вип. 52. – С. 139–148.
2. Косілова О. І. Політичні партії, громадські рухи та об'єднання у структурі громадянського суспільства / О. І. Косілова // Нова парадигма. – 2006. – Вип. 56. – С. 123–132.
3. Говорін В. Україна: процес творення партій тоталітарного типу / В. Говорін // Універсум. – 2006. – № 1–2 (147–148). – С. 14–16.
4. Примуш М. Політико-правове регулювання діяльності політичних партій / М. Примуш. – Д., 2001. – 338 с.
5. Шайгородський Ю. Багатопартійність і проблеми ідеологічної ідентифікації / Ю. Шайгородський, К. Меркотан // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1 (16). – С. 176–182.
6. Кармазіна М. Демократи, соціалісти й «третя сила» у боротьбі за владу (1991–1994 рр.) / М. Кармазіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 49–57.
7. Короткий оксфордський політичний словник / [пер. з англ. ; за ред. І. Макліна й А. Макмілана]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 789 с.
8. Фромм Э. Психологія і етика / Э. Фромм. – М. : Республика, 1993. – 416 с.
9. Недюха М. Ідеологія як критерій класифікації політичних партій / М. Недюха, О. Михайлич // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2 (17). – С. 45–53.
10. Недюха М. П. Системний аналіз історичних типів європейської ідеології / М. П. Недюха. – Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. – 195 с.
11. Поліщук І. Політичні партії як суб'єкти виборчого процесу / І. Поліщук // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 42–48.
12. Войтків В. Партійна система України: етапи становлення та їх особливості / В. Войтків // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 114–122.
13. Петров О. Стратегії політичних сил на парламентських виборах 2006 року / О. Петров // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1 (16). – С. 18–26.

Рецензенти: Колісниченко А. І. – д.і.н., професор;
Простова О. І. – к.політ.н., ст. викладач.

© Касап С. О., 2011

Стаття надійшла до редколегії 15.03.2011 р.